



## **TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU**

TARTIŞMA METNİ 2012/84

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

### **WALT WHITMAN ROSTOW'UN KALKINMA AŞAMALARI YAKLAŞIMINA GÖRE GAZİANTEP EKONOMİSİNİN İNCELENMESİ**

**Metin Yıldırım ve İbrahim Örnek**

Bu çalışma "GAZİANTEP SANAYİNDE İHRACAT, FİNANSMAN VE İSTİHDAM SORUNLARI", başlığı ile Prof. Dr. Arslan YİĞİDİM editörlüğünde hazırlanan ve 2009 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

**Eylül, 2012**

# **WALT WHITMAN ROSTOW'UN KALKINMA AŞAMALARI YAKLAŞIMINA GÖRE GAZİANTEP EKONOMİSİNİN İNCELENMESİ**

*Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM\**

*Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK\*\**

## **ÖZET**

W.W. Rostow'un gelişme aşamaları; Geleneksel Toplum, "Kalkış"a Hazırlık Dönemindeki Toplum (Geçiş Dönemi), Kalkış (Take-off) Aşamasındaki Toplum, Olgunlaşma Yolundaki Toplum ve Kitle Tüketim Çağındaki Toplum olmak üzere beş aşamadır. Ülkelerin iktisadi tarihlerindeki benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyan Rostow, yoksul bir tarım toplumundan yaygın tüketim ekonomisine varan tüm gelişme evrelerini kapsayan teorisinde ülkelerin kalkınma seviyelerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Türkiye'nin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olan Gaziantep İli, sanayi ve ticarete yaratılan çok çeşitli ve zengin üretim değerleri ile gerek ülke gerekse bölge ekonomisi açısından önemli bir ekonomik güce sahiptir. Hızlı bir büyüme ile dikkatleri çeken Gaziantep, gelişmekte olan illere örnek bir il olarak gösterilmektedir. Gaziantep 1930'lu yıllara kadar Geleneksel Toplum aşamasını yaşamış, 1930-1979 yılları arası Geçiş döneminde bulunmuş, 1980'li yıllarda Take-off'a geçmiş ve halen günümüzde bu aşamada yoluna devam etmektedir. Marka şehir olma yolunda sürekli bir gelişim ve değişimi yaşamak isteyen Gaziantep ekonomisindeki bu dinamizmin devamı, eğitim, kültür ve inovasyona yönelik yatırımların artması durumunda Gaziantep, olgunlaşma aşamasına yakın zamanda girebilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Rostow, kalkınma, büyüme, take-off, Gaziantep ekonomisi

## **INVESTIGATION OF GAZİANTEP ECONOMY ACCORDING TO THE APPROACH OF THE WALT WHITMAN ROSTOW'S GROWTH STAGES**

### **ABSTRACT**

Development Stages of W.W Rostow have five basic stages: Traditional Society, Society at the Preparatory Period for Take Off (Transitional Society), Society at the stage of Take off, Society at the stage of Drive to Maturity and Society at Age of High Mass Consumption. Introducing the similarities and dissimilarities of the country's economic history, Rostow tried to put the development level of countries in his theory which holds all development levels from poor agricultural community to mass consumption economy.

As one of the most important industrial and commercial centers of Turkey, Gaziantep has a great economic power with its wide variety of rich outputs produced in industry and trade in both its region and country. With its hectic pace of growth, Gaziantep has become a model for developing cities. Gaziantep had experienced the stage of Traditional Society prior to 1930's, years between 1930 and 1979 could be defined as Transitional Stage then it has passed to Take Off Stage at 1980's and still experiences that stage. It is possible for Gaziantep to pass to the Maturity Stage soon, if the dynamism on its economy that carry the desire of becoming a brand city could be carried on and the investments towards education, culture and innovation could be increased.

**Key Words:** Rostow, development, growth, take off, economy of Gaziantep

\* Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, myildirim@gantep.edu.tr

\*\* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ornek@ksu.edu.tr

## GİRİŞ

İktisat teorisi ile kantitatif tekniklerin tarih araştırmalarına uygulanması anlamına gelen Klimetrik ekolün (Yeni İktisat Tarihi Ekolü) öncü iktisat tarihçilerinden ABD’li Walt Whitman Rostow (1916-2003), iktisadi gelişme konusundaki görüşlerini sistemli olarak, iktisadi tarih eksenli bir büyüme analizi çerçevesinde, ilk defa 1958 yılında ileri sürmüş ve bu görüşlerini 1960 yılında yayınladığı “The Stages of Economic Growth, A Non- Communist Manifesto” (Ekonomik Gelişmenin Safhaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) isimli kitabı ile açıklamıştır.

W. W. Rostow, Marksist yoruma bir alternatif getirme girişimi ile çok sayıda ülkenin 1700’li yıllardan itibaren iktisadi ve sosyal göstergeleri toplayarak tarihsel süreç içerisinde incelenen ülkelerin iktisadi tarihlerindeki benzerlik ve farkları ortaya koymaya çalışmıştır. 1960 ve 1970’li yıllarda sonuçları ortaya çıkmaya başlayan Rostow’un çalışması kalkınma modeli olmasının yanı sıra aynı zamanda bir siyasal teori olarak da kabul edilmektedir.

Rostow’un tezi mantıksal ve pratik olarak kalkınmanın aşamalarını tanımlamanın ve bu aşamalara göre toplumları sınıflandırmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu aşamalar;

1. Geleneksel Toplum
2. “Kalkış” a Hazırlık Dönemindeki Toplum (Geçiş Dönemi)
3. Kalkış (Take-off) Aşamasındaki Toplum
4. Olgunlaşma Yolundaki Toplum
5. Kitle Tüketim Çağındaki Toplum’dur.

Bu çalışmada; öncelikle Rostow’un yoksul bir tarım toplumundan yaygın tüketim ekonomisine varan tüm gelişme evrelerini kapsayan modeli incelenecektir. Türkiye’de sanayi alt yapısı ve gelişmiş girişimci ticaret yapısı ile en önemli sanayi merkezlerinden biri olan Gaziantep İli’nin günümüzde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin büyük gelişme gösterdiği bir il olması ve ülkede “marka bir şehir” olarak önemli değişim ve gelişim ortaya koyması, Rostow’un gelişme aşamaları açısından Gaziantep’in hangi aşamada olduğunu merak konusu yapmıştır. Bu sebeple Gaziantep ekonomisinin tarihi açıdan gelişimi Rostow’un gelişme aşamaları yaklaşımına göre değerlendirilecektir.

## A. TARİHSEL BÜYÜME AŞAMALARI TEORİSİ

### 1. Geleneksel Toplum

Geleneksel toplum aşamasında bulunan ülkelerde tarımın büyük bir ağırlığı vardır. Üretim tekniği ilkeldir. İş bölümü gelişmemiş, kişi başı gelir çok düşük olmuştur. Tarım sektörü hava şartları etkisi altında olduğundan üretimde büyük dalgalanmalar olmakta ve ekonominin bütününe etkilemektedir. Toplumun ekonomik, siyasi ve hukuki kurumları gelişmemiştir. Ekonomik ve politik bakımdan hâkim olan güçler büyük toprak sahipleridir. Çalışan nüfusun yüzde 75 veya daha fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır (Acar, 2002:94).

Bu aşamada verim artışı yok denilemez. Ekilebilir sahalarda genişleyebilir, bazı teknik icatlar, ticarete, sanayiye ve tarıma girebilir, üretim artışı sınırlı da olsa artabilir. Aile ve aşiret bağları kuvvetlidir ve halkta genellikle fatalist (kaderci) bir felsefe etkili olmuştur. Fakat uzun vadeli kaderciliğe rağmen yine de bireyin hayatı boyunca kendi imkanlarını geliştirme fırsatı mevcuttur.

### 2. Kalkışa Hazırlık Dönemindeki Toplum

Gelişmenin ikinci aşaması, intikal çağındaki toplumu içine alır. Bu aşamada gelişmenin başlaması için gerekli şartlar hazırlanır. Batı Avrupa’da İngiltere, iktisadi ve toplumsal yapısı bakımından bu aşamayı tamamlayan ilk ülke olmuştur. Bu ülkelerde intikal dönemi, bilimsel ilerlemenin ve yeni teknik buluşların tarım ve sanayiye uygulanması ve bu ülkelerin dış ticaretlerini tek taraflı olarak ve birbirleriyle rekabet halinde genişleterek, sistem içi değişkenlerle, yani ülkelerin kendi şartlarının değişmesiyle meydana gelen gelişmeler oluşturulmuştur. Milliyetçilik bilinci önem taşımıştır (Rostow, 1966:6-7; Hiç, 1994:146). Milliyetçilik; ekonomik, politik ve kültürel gücü kuvvetlendirmeye dayanan, değer yargıları sistemini değiştiren bir faktördür.

Geçiş döneminde; sermaye birikimi hızlanmış, eğitim belli ölçüde artmış, bankalar ve diğer kurumlar kurulmuş, tarımda ve sanayide verim yükselmiş, şehir nüfusu artmaya başlamış, ulaşım ağı ve haberleşme kendini göstermeye başlamış, aydın sınıfı doğmuş, siyasal iktidarın gücü önem kazanmış, doğal kaynaklar değerlendirilmeye başlanmıştır (Han ve Kaya, 2006:34; İşgüden, 1995:148; İlkin, 1988:63).

### 3. Kalkış Dönemindeki Toplum (Take-off)

Geçiş aşaması aşılmış ve ön şartlar hazırlanmış olduğundan, en önemli aşama olan take-off aşaması ile kalkınma normal yoluna girmiştir. Bu aşama, düzgün bir gelişmeye karşı çıkan engellerin tamamen yıkıldığı bir devredir. İktisadi gelişmeyi yapan kuvvetler bu aşamada gelişir ve topluma hakim olur. Karın tekrar yatırıma yönlendirilmesi halinde menfaatlerin geometrik ölçüde artacağı fikri, artık fertlere ve kurumların bünyesine girmiştir (Rostow, 1966:7). Tarımda zihniyet değişikliği ve yeni teknolojilerin uygulanması, yeni bir sosyal ve politik kadronun ve yeni müteşebbisler sınıfının ortaya çıkması önem kazanmıştır.

Rostow'a göre kalkış için 3 ana şart gereklidir:

- 1) Net yatırım ve tasarrufların milli gelirdeki payının %5'ten 10'a çıkması. (Almanya'da 1840-50 yılları yatırımın milli gelire oranı %15-20, ABD'de 1870'de %15)
- 2) Yüksek gelişme hızını gösteren ve bütün ekonomiye gelişmede önderlik eden 1 veya daha fazla imalat kolunun ortaya çıkması (İsveç'te kereste, Avustralya'da et, Danimarka'da süt)
- 3) Modern kesimdeki genişlemeleri teşvik eden ve buna ayak uyduran yeni bir sosyal ve politik kadro ve çerçevenin ortaya çıkması.

Rostow, herhangi bir yeni sanayi ve ekonominin faaliyet kolunun ekonomik gelişmeyi uyarması ve bu gelişmeye önderlik etmesinin 4 şarta bağlı olduğunu belirtir (Hiç, 1994:148):

- 1) Bu imalat kolunda üretilen mal için yeterli derecede iç ve/veya dış talep mevcut bulunmalıdır.
- 2) Bu yeni imalat kolunda sadece yatırımların artması yeterli değildir, yeni üretim teknikleri de yatırımlara uygulanmalıdır.
- 3) Ekonomi sanayinin gelişimi için gerekli tasarrufları temin ve sanayi kesimine aktarabilir hale getirmelidir. Bu kesimdeki öz tasarruf ve yeniden yatırım eğilimi de yükselmelidir.
- 4) Sanayi kolu, diğer faaliyet kollarını etkileyebilmeli ve çeşitli dış ekonomiler oluşturarak diğer kesimlerin kapasitelerinin artırılmasına sebep olmalıdır.

Tarihi süreçte, kalkışa önderlik eden sanayi kolu, demiryolu ve demiryolu şebekesinin kurulmasıdır. İlk kalkışın İngiltere'de meydana gelme sebepleri arasında ise; 17. yy.'da Roma kilisesinden ayrılma çabaları, İspanya ile mücadele, Hollanda ile rekabet, 18. yy. boyunca Fransız askeri ve politik gücüyle yapılan mücadeleler, büyük deniz gücü ve bu gücün demir- çelik sanayiini geliştirmesi, dokuma sanayiini kurması ve dış ticareti ile beslenmesi sayılabilmektedir. ABD'nin kalkıştaki gecikme sebebi, İngiltere kolonileri ve izlenen merkantilist politikadır. Rostow'a göre çeşitli ülkelerde bu aşamanın hangi tarihlerde gerçekleştiği aşağıdadır (Rostow, 1966:35):

İngiltere 1783-1802, Fransa 1830-1860, Belçika 1833-1860, Amerika 1843-1860, Almanya 1850-1873, İsveç 1868-1890, Japonya 1878-1900, Rusya 1890-1914, Kanada 1896-1914, Arjantin 1935, Türkiye 1937, Hindistan 1952, Çin 1952.

### 4. Olgunluk Aşaması

Bu aşama, yaklaşık olarak kalkış aşamasının başlamasından 60 yıl veya sona erişinden 40 yıl sonra başlamaktadır. Bütün kesimlerde modern teknolojinin uygulanmaya başladığı, milli gelirin %10'u, %20'sinin sürekli yatırımlarda kullanıldığı, dış ticaretin geliştiği, her malın üretilebildiği, kalkıştaki öncü sektörlerin sayısının arttığı, ihracatta sanayi mallarının ağırlık kazandığı, tarımsal kesimdeki işgücü oranının %40'tan %20'lere düştüğü özellikler bu aşamanın önemli göstergelerdir. Ekonomi bu aşamada uluslararası ekonomideki yerini bulmuştur. İthal ve ihraç imkanları artmaktadır. Arzu edilen üretimi gerçekleştirecek girişim ve yetenekler bu dönemde kendini hissettirmektedir. Olgunluk döneminde; şehir nüfusunun büyümesi, beyaz yakalılarının oranında artış, endüstriyel liderliğin,

girişimcilikten yöneticiliğe kayması gibi toplumdaki yapısal değişimlerin, endüstriyel değişimlere eşlik etmesi önemli unsurlardır (Rostow, 1966:9-10; Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2006: 53; İşgüden, 1995:150). Rostow'a göre bazı ülkelerin teknolojik olgunluğa erişme tarihleri şöyledir:

İngiltere 1850, Amerika 1900, Almanya 1910, Fransa 1910, İsveç 1930, Japonya 1940, Rusya 1950, Kanada 1950.

## 5. Kitle Tüketimi Aşaması

Bu aşamada toplumda sosyal refah ve sosyal güvenlik ön plana çıkmıştır. Dayanıklı tüketim malları üreten sektörler ve hizmet sektörü gelişmiştir. Dikiş makinesi, bisiklet, çeşitli elektrikli aletler ve otomobil üretimi ve tüketiminde büyük artışlar gerçekleşir.

Toplum, arzdan çok taleple ve refahla ilgilenmeye başlar. Refah devleti, dayanıklı tüketim malları üretimi, dış politika ve askeri alanda üstünlük sağlama gibi üç amaç arasında ülkeler kendi şartları ve tercihlerine göre bir denge kurmaya çalışırlar. Vasıflı işgücü oranı bu dönemde artarken, tarımda çalışanların nüfusu azalır ve kent nüfusunda artışlar gözlenir. (Rostow, 1966:10-11; İşgüden, 1995: 150).

Kitlevi refah çağı, ABD'nin 1913-1914 yıllarında Henry Ford'un seri otomobil üretimine geçmesi ile başlamıştır. Batı Avrupa ve Japonya bu çağa, 1940-1960 yılları arasında girmiştir. Kalkış aşamasını ilk tamamlayan İngiltere, sosyal güvenlik, adil gelir dağılımına öncelik verme ve kolonilerde de hazırlığın başlatılması için gerekli maliyetler sebebiyle olgunluk için gecikme göstermiştir.

## B. ROSTOW'UN TEORİSİNE GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Rostow, müteşebbis, kar motifi, kamu kurumlarının etkisi, büyük toprak sahipliği, teknoloji, temel sosyal etkenler gibi faktörleri, gelişmenin değişik safhalarında değişik derecelerde etkili olabilecek faktörler olarak göstermiştir. Rostow, esas olarak, piyasa ekonomisinin dinamizmini kabul etmekte ve gelişme dönemleri içerisinde gelişmenin nihai olarak piyasa ekonomisine bağlı bir biçimde gerçekleşeceği, görüşünü benimser (Manisalı, 1978: 62). Öte yandan, Rostow, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin "kalkış" (take-off) aşamasının ön şartının merkezileşmiş bir ulus-devlet olduğu kanısındadır. Az gelişmiş ülkeler" fakirliğin kısır döngüsü"nden muzdarip oldukları ve kendi kendilerine büyümeye geçemedikleri için, Rostow ve diğerleri, kitlevi yatırım projeleri sayesinde kısır döngüyü kırmak için devletin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Sovyet merkezi planlama modelinin çöküşünden beri Rostow'un tezi büyük ölçüde gözden düşmüş ve Ortodoks kalkınma yaklaşımının ateşli eleştiricisi Peter Bauer'in piyasa yanlısı görüşleri önem kazanmıştır. Rostow, Bauer'in görüşlerine katılmıştır (Skousen, 2003: 480-481).

Rostow'a göre, gelir bölüşümü, geliri tüketecek veya gömülecek olanlardan, bunu verimli yatırımlarda kullanacak olan girişimcilere doğru yön değiştirilmeli, yabancı sermaye ithal edilmelidir. Tasarruf oranı yükselişini girişimci lehine olan gelir bölüşümü değişimine bağlamıştır. Nurkse ise, Rostow'un aksine gelir bölüşümü eşitsizliğinin ortalama tasarruf oranını yükseltmeyip azaltacağını belirtir. Bunun sebebini Nurkse, gösteriş tüketimine bağlarken yabancı yatırımların ülkeler arasında gelişmişlik farkını arttırabileceğini ifade eder (Kazgan, 1993: 257). Rus İktisatçıları Rostow'u Sınıf mücadelesine ve determinizme gereken önemi vermediği için eleştirmişler, David McCord Wright ise, O'nu diktatorya rejimlerindeki ekonomik gelişmeler ile Batı ülkelerinde gelişmeleri aynı şekilde açıklamaya çalıştığı için eleştirmiştir.

Rostow'un Kalkış kavramı üzerinde duran ve kalkışı kabul etmeyen Simon Kuznets'in eleştirileri ise şu şekildedir (İlkin, 1988: 68-69; Hiç, 1994: 156-157; Acar, 2002: 98):

1) Her bir aşama diğer aşamalarda da mevcut olan ve ölçülebilir cinsten bazı özellikler göstermektedir.

2) Belli bir aşamanın özellikleri mutlaka tek olarak değil, bir bütün halinde ayırt edici olmalı, sadece o aşamaya özgü olmalıdır.

3) Bir aşamanın önceki ve sonraki aşamalarla olan analitik bağlantısı tespit edilmeli ve gösterilmelidir. Bu sayede sonraki safhanın seyri tahmin edilebilir.

4) Kalkış ile olgunluğa geçiş dönemi birbirinden kesin şekilde ayrılmamıştır.

5) Hangi ülkenin incelendiği ve kapsandığı sayfalar itibariyle açıkça belirtilmelidir.

J. Austruy (İlkin,1988), Rostow'un beş aşama yerine kalkış öncesi- kalkış-kalkış sonrası olmak üzere 3 aşama olması gerektiğini ifade ederken, R. Gendarne (İlkin, 1988) ise bu 3 aşamayı; a)Geleneksel b)Değişim c)Modern aşamalar şeklinde isimlendirmiştir.

Rostow Türkiye için kalkış aşamasını 1937 veya dipnotunda işaret ettiği gibi 1955'li yıllar olarak göstermektedir. Rostow'un kalkış için ileri sürdüğü kriterler Türkiye'nin kalkınma süreci için doğru değildir. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik durumu dikkate alındığında diğer ülkelerin aşamaları ile kıyaslandığında çeşitli sayısal veriler, bu ülkelerin aşamalarını farklı kılmaktadır (İlkin, 1988: 70).

## **C. GAZİANTEP EKONOMİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ**

Tekstil sektörünün öncülüğünde büyüyen bir Anadolu kenti olan Gaziantep, pamuk hammaddesine dayalı bir iplik ve dokuma "bölgesi" konumundadır. Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta doğuya açılan kapısı konumunda bulunan Gaziantep, büyük ölçüde kendi iç dinamikleri ile sergilediği hızlı ve başarılı bir gelişme sonucu yalnızca Türkiye'de değil, aynı zamanda yurt dışında da dikkati çeken bir kenttir.. Gerek sanayi ve ticaret açısından, gerekse diğer açılardan içinde bulunduğu bölgenin önderi konumundadır. İl merkezinde tarımsal imkanlar çevre illere göre düşük olmasına rağmen, bu çevre illerin ürettiği ara malı niteliğindeki malların, nihai ürün haline getirildiği bir kent merkezidir. Bu açıdan bakıldığında Gaziantep, gelişmekte olan illere "Örnek " kent olarak gösterilmektedir (Ölçal, 2004).

### **1. GAZİANTEP'TE GELENEKSEL TOPLUM**

Gaziantep, coğrafi konumunun doğurduğu önem nedeniyle tarih boyunca ilk kültür merkezlerinin geliştiği Mezopotamya ile Doğu Akdeniz kıyılarını Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Osmanlı imparatorluğu döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik ilişkileri Lazkiye ve Halep kentleri çevresinde odaklaşmış ve yöredeki eyaletlerle dış dünyanın bağlantısı bu kentler aracılığıyla ile kurulmaktaydı. Bunun sonucunda bu dönemde Halep, imparatorluğun İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkezi konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti döneminde büyük öneme sahip olan Halep şehrine bağlı olarak yörede birtakım sanayi merkezleri oluşmaya başlamıştır. Bunların başında Halep Eyaleti'ne bağlı Gaziantep şehri gelmektedir. Gaziantep bu dönemde başta pamuk olmak üzere tarım ürünlerinin mamul ve yarı mamul bir şekilde işlendiği ve üretilen bu ürünlerin Halep ve Lazkiye şehirleri vasıtasıyla pazarlandığı bir merkez haline gelmiştir.

Gaziantep'te 1886 yılında 3815 dokuma tezgahı, 45 boyahane bulunmaktadır. 1892 tarihli salnameye göre ise, bir önceki döneme göre tezgah sayısı 3110'a düşmüş bunun yanında 11 adet sabunhane, 8 tane de içki fabrikası tespit edilmiştir. Bu dönemde sanayinin yöredeki dağılımında yoğunlaşmanın yalnızca Gaziantep ilinde olmadığı, Halep'e bağlı bir konumda bulunan Kilis ve Nizip'te de önemli sayılabilecek bir yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Halep'in Osmanlı devleti sınırları dışında kalması, Halep'in yerine getirdiği işlevleri görebilecek yeni bir ticaret ve sanayi merkezi oluşturma gereği ortaya çıkmıştır. Bölgede bu işlevleri görebilecek, ulaşım ve üretim alt yapısı açısından uygun olan Gaziantep bir ölçüde, bu görevleri yüklenmiştir. Böyle bir gelişme, Gaziantep'in bölge ekonomisinde ön plana çıkmasına yol açmıştır (Ölçal, 2004).

Cumhuriyet öncesi dönemde, Gaziantep çevresinde olumlu iklim şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan zengin tarım alanlarının varlığı başta dokumacılık olmak üzere tarımsal sanayinin gelişmesini sağlamış ve ileriki yıllar için önemli bir alt yapı oluşturmuştur. Ayrıca, Halep gibi bir merkeze yakınlık ve Anadolu'nun en eski ulaşım sistemlerinden olan İpek Yolu'nun kent içerisinden geçmesi bu gelişime önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak bu dönemde dokumacılık olmak üzere tüm sektörlerde ev ve atölye tipi üretim tarzının hakim olması sonucu, çok düşük ve daha çok kol gücüne bağlı bir üretim söz konusu olmuştur.

### **2. GAZİANTEP'TE KALKIŞA HAZIRLIK AŞAMASI**

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Gaziantep ticaret ve sanayii, daha çok tarıma dayalı, dokuma sanayininin ağırlıklı olduğu ve atölye tipi üretim tarzının etkin olduğu bir yapı göstermektedir. Nitekim

ilk kez 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre, küçük sanayi kuruluşlarından meydana gelen 2008 tesis bulunmakta, bunun yüzde 55,5'i tarıma dayalı sanayi, yüzde 21'i dokuma sanayii, yüzde 10'luk paylarla ağaç ürünleri ve metal eşya sanayiinden oluşmaktadır. 1920-33 yıllarını kapsayan dönemde Gaziantep sanayii önemli bir gelişme göstermemiştir. Kuşkusuz bu durumun temel nedeni, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış genç bir Cumhuriyet'in, içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullardır. Lozan Antlaşması'yla birlikte, ülkeye sokulan yabancı mallara uygulanan gümrük işlemi yetkisi Türkiye'nin elinden alınmış, böylece yerli mallar yabancı mallarla rekabet edemez hale gelmiştir.

1920-1925 yılları arasında yeni şirketlerin kurulması, Gaziantep Ticaret ve Zahire Borsası'nın kurulması (1929), Gaziantep Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi'nin açılması (1933), Hasankeyf Tütünleri İhracatçıları Birliği'nin kurulması (1938), Gaziantep Fıstığı İhracatçıları Birliği'nin kurulması (1939) gibi gelişmeler bölge insanının ticaret ve sanayideki birlikteliği ve gayretleri açısından önem taşımaktadır (Kılıç, 1999:23-30). İzmir İktisat Kongresi'nden bir yıl ve Cumhuriyet'in ilanından 20 ay önce çalışmalarına başlayan Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası'nın tüccar sorunlarını çözmeye yönelik çalışmaları da kayda değer bir başka olaydır (Pekdoğan,1999:23).

1925 Ticaret Salnamesi'ne göre; bakkallar, kunduracılar önemli mesleklerden olmuş, 1926'da 50 yataklı belediye hastanesi,150 yataklı Amerikan Hastanesi, 1927'de 9 fabrika, 1928'de 12 fabrika bulunmaktadır.

1931 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmaya başlanmış ve bu plan 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu plan çerçevesinde, devlet, 9 farklı sanayi kolunda 20'ye yakın fabrikanın hiçbirini Gaziantep'te kurmamıştır. Türkiye'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 1473 firmanın 28'i Gaziantep'te bulunmaktaydı. Gaziantep, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yasadan yararlanan iller arasında ilk, Türkiye çapında da 8. sıradaydı. Gaziantep'te bu kanundan yararlanan firmaların çeşitli iş kollarına dağılımında ilk sırayı 14 işyeri ile sabun yapım evleri alıyordu. Bunları 8 işyeri ile un, 3 işyeri ile de pamuklu ve ipekli dokuma dalları izliyordu (KOSGEB, 2005:15-16).

1930'lu yıllarda Gaziantep sanayiinde en önemli gelişme dokuma dalında olmuştur.

## **2.1. 1940-1960 Yılları Arası Ekonomi**

1940 ve 1950'li yıllar arasında devletçilik politikası ağır bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Ülke içinde üretilen ve ithal edilen ürünlerle banka ve sigorta şirketlerinin hizmetlerine Muamele Vergisi konmuştur. Öte yandan 1944 yılında çıkartılan Fevkalade Kazanç Vergisi Kanunu da gelişime olumsuz etki yapmıştır. Gaziantep yöresinde de özellikle dokuma atölyelerini elinde bulduran girişimciler, yukarıda sözü edilen kanunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde Gaziantep dokumacılığında egemen olan üretim biçimi, el tezgahlarında yapılan geleneksel dokumacılıktır. Bunun yanında özellikle iplik üretimi yapılan fabrika tipi üretimin göreceli ucuzluğu ve makine ile yapılan büyük ölçekli üretimin çekiciliği dokumacıları fabrika üretimine geçmeye zorlamışsa da makine getirme güçlükleri ve sanayicilerin birleşmesiyle kurulacak büyük tesislerin Muamele Vergisi kapsamına girmesi, fabrikalaşma sürecini engellemiştir. Bu nedenlerden dolayı el dokumalarına ilgi giderek azalmış ve tezgahların sayısı hızla düşmüştür. Nitekim 1941-1945 yılları arasında 8000 el tezgahı varken, bu sayı 1954'te 1500'e düşmüştür (Pekdoğan, 1999:88). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı döneminde, iplik dağıtımının devletçe yapılması ve iplik dağıtımının oldukça sınırlı tutulması da büyük ölçekli işletmelerin kurulmasında caydırıcı bir etken olmuştur.

Türkiye'nin bir çok bölgesinde devletçe, dokuma, şeker ve çimento fabrikaları yapılmasına karşın Gaziantep, kamu yatırımlarından az yararlanabilmiştir. Gaziantep'teki tek kamu kuruluşu, 1942 yılında özel kesimden satın alınan Tekel İçki fabrikasıydı (KOSGEB, 2005:16).

1950 yılından 1960 yılına kadar geçen süre içinde devletçiliğin önemi azalmış ve özel girişimciliğe dayanan Liberalizm politikasına kayma gözlenmiştir. 1954'de 3 iplik, 2 dokuma, 6 un, 1 çikolata ve 1 bisküvi fabrikası bulunmakta idi.

## **2.2. Kalkış İçin İlk Hamle**

Özellikle küçük sanayide meydana gelen değişimde en önemli etken Fırat Nehri üzerine, 1956 yılında Birecik Köprüsü'nün yapılması ve ilin Doğu ve Güneydoğu'yla karayolu bağlantısının kurulmasıdır. Daha önce geleneksel olarak el sanatları, bakır işleme ve dökümcülük gibi üretim

dallarında yoğunlaşan iş gücünün, bu yıllarda yapılan karayolları ve tarımın makineleşmesi sonucu bölgeye giren motorlu taşıt ve tarım araçlarının onarımı ve bu araçlar için gereken yedek parça üretimine kaydığı görülmüştür. Bunun sonucunda, Gaziantep Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin küçük sanayi merkezi haline gelmiştir (KOSGEB, 2005:16).

Tornacılık, oto tamirciliği, karosercilik, boyacılık, elektrikçilik, radyatörcülük ve kaportacılık hızla gelişti. Bir süre sonra sınır ötesinden, Suriye ve Lübnan'dan Gaziantep'e tamir, bakım ve döşeme işleri için motorlu araçlar gelmeye başladı. Bu üretim dalı halen küçük ölçekli işletmeler şeklinde "küçük sanayi sitelerinde" varlığını korumaktadır.

1950-1960 yılları arasında kimya sanayiinde önemli sayılabilecek bir gelişme de Nizip'te kurulan ve yüzde 70 hissesinin devletin elinde bulundurduğu Ülfet Gıda ve Sabun Sanayii'nin kurulmasıdır. Yörede yoğun bir şekilde yapılan zeytin tarımına bağlı olarak, eskiden beri ev ve atölyelerde yapılan sabun ve yağ üretimi, böylece modern bir tesiste yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca, daha önce var olan fabrikalarına ilave olarak, 2 modern un fabrikası hizmete girerek günlük üretim 60 tona ulaşmıştır.

Gaziantep'te modern anlamda ekonomik gelişmeyi;1968 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ve 1970'de Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'nin (KÜGEM) kurulması ile başlatmak mümkündür. Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'nin pilot proje olarak bu ilde kurulması tesadüfi değildir. Birleşmiş Milletler uzmanları bu dönemde, şehirde yaptıkları inceleme sonucunda büyük bir sanayi potansiyeli olduğunu tespit etmişlerdir. 1960-1970'lerde ilde imalat sanayii üç koldan devam etmekteydi. Bir taraftan evlerde yapılan imalat diğer taraftan atölye ve imalathanelerde, öbür taraftan da fabrika çapında yapılan imalattır. Bu tarihlerde sanayiinin her dalında, fabrika tarzında üretim yapılmaktaydı (KOSGEB, 2005:17).

### **2.3. Planlı Dönemde Gaziantep Ekonomisi**

1964 yılı sanayi sayımları sonuçlarına göre, Gaziantep'te toplam tesis sayısı 43'tür. (10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisler dikkate alınmıştır.) Tesislerin sektörel dağılımına bakıldığında ise, yüzde 35'lik bir payla dokuma sanayii ilk sırada gelmekte ve bunu yüzde 32'lik ve yüzde 16'lık paylarla gıda ve kimya sanayi izlemektedir. Bu yıllar arasında dikkat çekici önemli bir gelişme ise, Gaziantep çimento fabrikasının açılmasıdır. 1960'lı yılların ortalarında geleneksel sanayi kuruluşları orta büyüklüğe ulaşmış olmakla birlikte, Gaziantep sanayii henüz gelişmiş bir düzeyde değildir. Nitekim il imalat sanayiinde üretilen katma değer Türkiye toplamındaki payı ancak yüzde 0.06 dolaylarındadır (Ölçal, 2004).

İkinci Beş Yıllık Plan'ın en önemli yanı, geri kalmış yörelerde kalkınma kutupları yaratılmaya çalışılarak, özel sektör yatırımlarının teşviklerle hızlandırılmasının hedeflenmesidir. Bu amaçla bazı özel politikalar devreye sokularak kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi düşünülmüştür.1968'den başlayarak Kalkınmada Öncelikli İller kapsamına alınan Gaziantep'te sanayide görece bir gelişme olduysa da, yatırımcılara sağlanan teşvikler çok da etkili olamamıştır. Bu dönemde Gaziantep imalat sanayiinde faaliyet gösteren büyük kuruluş sayısı 1964 yılında 43 iken yaklaşık iki katı artarak 98'e yükselmiştir. Bu tesisler arasında kamu kuruluşlarının sayısı 5 tanedir. Buna bağlı olarak 1964-1972 yılları arasında katma değer yüzde 230'luk bir artış göstermiştir. Tesislerin sektörel dağılımı ise daha çok tüketim mallarına yönelik olarak, gıda, içki ve dokuma sanayiinin lehine gelişmiştir. (Ölçal, 2004). Devlet Planlama Teşkilatı'nın bu plan dönemi ile ilgili verilerine göre, Gaziantep ilinde 180 adet teşvik belgesi verilmiş ve bunun yüzde 29'u imalat sanayi sektörüne yönelik olmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde Gaziantep ilinde yapılan yatırım teşviklerinin yüzde 33.8'inin imalat sanayii olduğunu görülmektedir. Bu yıllarda Gaziantep sanayiinde yaşanan en önemli gelişme, 1973 yılında Organize Sanayi Bölgesi'nin hizmete açılması ve bu bölge içerisinde 1976 yılına kadar 3'ü gıda sektöründe olmak üzere 9 sanayi tesisi kurulmasıdır. Bu tesisler içerisinde önceden beri gelişmekte olan un fabrikalarının yanısıra makarna fabrikaları da dikkat çekmektedir. 1955-75 yılları arası kentsel oran yüzde 40'dan yüzde 60'a yükselmiş, tarım ürünleri payı yüzde 73'den yüzde 62'ye düşmüş, tarımın payı bütün dönemlerde Türkiye ortalamasının altında kalmıştır (Pekdoğan,1999:13).



### 3. GAZİANTEP'İN KALKIŞ (TAKE-OFF) AŞAMASI

Gaziantep sanayi sayımına göre, 1973 yılında 98 olan tesis sayısı, 1979 yılında 110'a yükselirken, 1981 yılında 153 gibi yüksek değerlere ulaşmıştır. Gaziantep sanayii için **bir sıçrama** dönemi olarak kabul edilebilecek bu dönemde sanayileşmenin niteliğine bakıldığında, daha önceki planda hedeflenenin tam tersine üretim ve ana mallar sanayii şeklinde değil de, tüketim malları üretiminde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Sanayiinin sektörel dağılımında, gıda ve içki sektörünün payının yüzde 30'a, tekstil sanayiinin ise yüzde 40'lık sektör payına ulaştığı gözlenmektedir (KOSGEB, 2005:18).

1970-1980'li yıllarda uygulanan teşviklerin de etkisi ile ticaret kesiminde biriken sermaye büyük ölçüde sanayi yatırıma dönüştürülmüş, böylece sanayileşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Gaziantep'te büyük işletmelerin bir bölümünün kurulmasında, küçük sanayicilerin ek olarak kredi kullanması önemli bir etken olmuştur. Sanayi tesislerinin ilk kuruluş sermayesini sağlama yollarından olan çiftçilik, kredi ve diğer nedenler ise az oranda etkili olsalar da, kredi kaynakları burada önemli bir faktör olmaktadır. Bu kaynaklar ise daha çok sanayileşmeyi desteklemek amacıyla kurulan kredi kuruluşları tarafından sağlanmaktadır.

Nitekim 1963-1967 yılları arasında cari fiyatlarla yaklaşık olarak 415 milyon TL yatırım yapılmış, bu yatırımın yüzde 29'u imalat sanayi, yüzde 20'si hizmetler, yüzde 19'u eğitim, yüzde 15'i enerji, yüzde 2'si ise tarıma ayrılmıştır. 1973-1977 yıllarını kapsayan dönemde ise cari fiyatlarla yatırım yaklaşık olarak 1.900 milyon TL civarında olmuş ve bunun yüzde 34'ü en fazla pay ile imalat sanayi sektörüne ayrılmıştır. 1978-1981 yıllarını kapsayan dönemde toplam 4.5 milyar liralık yatırımın yüzde 30'u imalat sanayi sektörüne ayrılmıştır (Ölçal, 2004). Her üç dönemde de kamu yatırımlarının önemli bir bölümünün imalat sanayi sektörüne kaydırılması Gaziantep'te sanayi faaliyetlerine büyük bir katkı sağlamıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda temel amaçlar olarak, ulusal refahın artırılması, verimlilik ve ihracat artışının teşviki mevcut birikimlerin değerlendirilmesi ve sanayi üretiminin artırılması hedeflenmiştir. Bu plan döneminde asıl gelişmenin imalat sanayiinde sağlanması öngörülmüş ve ihracatı arttırmaya yönelik olarak yeni sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Planda asıl ihracat gelişmesi ise, pamuk dışında dokuma ve konfeksiyon sanayiinden beklenmektedir. Bu hedefler doğrultusunda Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi'nde ülke düzeyinde dokuma sanayii özellikle de konfeksiyon sanayi teşvik edilmiştir. 1984 yılında 59 olan tesis sayısının (1984 yılından sonra 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisler göz önüne alınmıştır.) 1989 yılında 68'e çıktığı görülmüştür. Ancak bu gelişimin daha önceki döneme göre daha yavaş olduğu gözlenmiştir. Tesislerin sektörel dağılımında, bu planın öngördüğü hedefler çerçevesinde bir gelişim göze çarpmaktadır. Nitekim, daha önceki dönemde, tekstil sanayiinin sektör payı yüzde 40'larda iken bu dönem sonunda yüzde 56'lık bir değere ulaşmıştır. Bunun yanında, gıda sanayiinde tesis sayısı bakımından bir gelişme olmazken sektör payı yüzde 20'lere düşmüştür. Diğer sanayi kollarında ise bir gelişme görülememektedir. Yani asıl gelişim tekstil sektöründe meydana gelmiş, fakat bu gelişim öngörüldüğü şekilde, dokuma ve konfeksiyon dalından çok, bu tesislere yarı mamul madde sağlayan, iplik üretim tesisleri şeklinde olmuştur (Ölçal, 2004).

Gaziantep'in öncelikli iller kapsamından çıkarılmasından sonra 1989 yılından sonra yatırım teşvik belgesinden çok sayıda sanayi kuruluşu yararlanmıştır. 2.Organize Sanayi Bölgesi'nin 1990 yılında kurulması ile yatırım belgesi sayısı artmaya başlamıştır. 1989 yılında 67 olan belge sayısı 1990'da 24, 1991'de 17'ye, 1992'de 13'e düşmüş, 1993 yılından sonra ise tekrar artma trendi içerisine girerek bu yılda 53, 1994 yılında ise 31 belge alınmıştır. Teşvik belgesi sayısında asıl önemli artış 1995 yılında 3.Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile olmuştur .1989 yılında 68 olan 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesis sayısı 1996 yılında 181'e ulaşmıştır. Bunun yanında, bu dönem içerisinde mevcut organize sanayi bölgesine iki organize sanayi bölgesi daha katılarak sayısı 3'e çıkarılmıştır. 1995 yılında önemli sıçramalar görülmüş, 1990 yılında 24 adet olan teşvik belgesi sayısı 1994 yılında 31, 1995 yılında ise 208 adete çıkmıştır (Ölçal, 2004).

Gaziantep'te 1990 yılında cari fiyatlar ile 135 milyar TL. yatırım yapılmıştır. 1997'de ise cari fiyatlar ile 6.267 milyar TL. yatırım olmuş, bu 1998 yılı birim fiyatları ile 10.243 milyar TL'dir.

Gaziantep'e yapılan yatırım miktarı, 1990-1991 yıllarında yüzde 46'lık bir düşüş gösterirken, 1996-1997'de ise yüzde 112 oranında bir artış yaşanmıştır (Gaziantep Valiliği,2003:335).

Görülmektedir ki; Gaziantep'te sanayi faaliyetlerinin modern sanayi bağlamında 1965'li yıllara kadar yeterince gelişmediği ve bundan ülkenin genel ekonomik durumunun ve uygulanan bazı ekonomik politikaların da etkisinin olduğu gözlenmektedir. 1968 yılında Kalkınmada Öncelikli İller Programı'na alınan Gaziantep'in bu yıllardan sonra hızlı bir gelişim sürecine girdiği, ama asıl gelişimin 1980'li yıllardan sonra, özellikle 1990-1996 yılları arasında yaşandığı ve Gaziantep'te bulunan sanayi kuruluşu sayısında oldukça belirgin bir artış yanında ticaret alanında da önemli gelişmelerin olduğu bir gerçektir.

#### 4. OLGUNLUK AŞAMASINA GİDEN YOLDA GAZİANTEP

Gaziantep ekonomisi göstergeleri, Rostow'un olgunluk aşamasına giden yolda zorlanacağını göstermektedir. Zira Tablo 1'e göre; Tarım ve hayvancılıktaki %39,13'lük istihdam payı çok yüksek bir orandır. Rostow'un olgunluk aşaması için bu oran %20'ler seviyesinde olmalıdır. Gaziantep'te yerleşik işgücünün yüzde 20,91'i imalat ve sanayi dallarında istihdam edilmektedir, bu oran Türkiye ortalaması olan %12,95'in çok üzerindedir (GTO, 2007:25).

Gaziantep'in kişi başına düşen yıllık geliri 2.102 dolar (2004) düzeyindedir, kişi başına düşen gelir sıralamasında Gaziantep, Türkiye çapında 42.inci sırada yer almaktadır. Bu rakamlar da Gaziantep'te işçilik maliyetlerinin diğer bölgelerden çok daha düşük olduğunu ve bu bölgedeki sanayi ve ticaret alt yapısı da göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli rekabet avantajlarına sahip olduğunu göstermektedir.

**Tablo 1. Gaziantep İstihdamı**

FAALİYET KOLLARI	TÜRKİYE		GAZİANTEP	
	İstihdam	(%)	İstihdam	(%)
Tarım ve Hayvancılık	12.576.827	49,71	146.625	39,13
İmalat ve Sanayi	3.276.173	12,95	78.331	20,91
Ticaret	2.512.777	9,93	42.824	11,43
İnşaat ve Madencilik	142.111	0,56	22.885	6,11
Turizm ve Ulaştırma	853.255	3,37	12.887	3,44
Hizmetler	5.806.690	22,96	69.550	18,56
Elektrik Gaz Su	98.152	0,39	1.197	0,32
İyi Tanımlanmamış Faaliyet	34.015	0,13	378	0,10
<b>TOPLAM</b>	<b>25.300.000</b>		<b>374.668</b>	

**Kaynak:** 2007 Rakamlarla Gaziantep. GTO Yayın No. 2007/2., s.24.

Diğer yandan Tablo 2 incelendiğinde; ürünlerin tarımsal üretimle bağlantılı olduğu görülmektedir. Olgunluk aşamasında ise sanayi ürünleri üretiminin yoğun olması gerekmektedir.

Geçmişten günümüze uzanan üretim kültürüyle Anadolu'nun en önemli sanayileşme merkezleri arasına giren sanayi şehri Gaziantep'te, 24 milyon metrekarelik 4 Organize Sanayi Bölgesi, Serbest Bölgesi, 5000 sanayi tesisi, 120 bin kişilik istihdam gücü ile dünyanın 134 ülkesine yıllık 2 milyar dolar ihracat yapılmaktadır. Pasajları, Turistik Çarşısı, Bakırcılar ve Sedefçiler Çarşısı, tarihi bedestenleri ve büyük mağazaları ile önemli ticaret merkezi olan Gaziantep'te İranlıların ilgi gösterdiği bir alışveriş bölgesi de mevcuttur. Ekonomik canlılık, AB'nin dikkatini çekmiş ve AB, Türkiye'de ilk bürosunu Gaziantep Ticaret Odası bünyesinde AB Bilgi Bürosu'nu 1997 yılında Gaziantep'te açmıştır (Gaziantep Valiliği, 2006:151).

Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinin yapılmasından önce şehir içinde faaliyet gösteren ilk bölge Nizip Caddesi'dir ve bölgede 150 firma faaliyet göstermektedir. Bu bölgede faaliyet gösteren firmalar genel olarak, plastik ayakkabı, un, irmik, halı, akrilik iplik, pamuk ipliği ve metal eşya üretimi yapılmaktadır. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme neticesinde şehir içinde kalan işletmeler üretimlerinin bir bölümünü veya tamamını sanayi bölgelerine taşıma eğilimi içerisindeyler (GTO, 2006).

Hızla gelişim gösteren Gaziantep sanayisinin ilk yerleşim bölgelerinden biri olan Ünalı-Şehreküstü Bölgesi'nde faaliyet gösteren 700 firma bulunmaktadır. Mercimek işleme, Plastik ve Halı fabrikalarının yoğun olarak bu bölgede firmalar faaliyet göstermekte ve genel olarak küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri olma özelliğindedirler.

**Tablo 2. 2002 yılı itibarı ile Gaziantep'in Toplam Türkiye Kapasitesindeki Payı**

Üretim Adı	Gaziantep'in Toplam Türkiye Kapasitesindeki Payı %	Üretim Adı	Gaziantep'in Toplam Türkiye Kapasitesindeki Payı %
Non Woven Kumaş	100%	Karton Bobin	26%
Meyan Balı, Meyan Koku Ekstresi	100%	Sentetik İplikler, Poliamid, Poliester, Akrilik, Polipropilen	26%
Halı (Makine Dokusu)	89%	Deri Ayakkabı	25%
Plastik Ayakkabı, Terlik, Hazır Taban ve Topuklar	75%	Tutkallar	22%
Antepfıstığı İşleme	75%	Elektronik Cihaz Montaj	20%
Jüt İpliği	74%	Her Türlü İplik ve Kumaş Boyama, Kasarlama ve Apreleme	18%
Pp Çuval ve Torba	60%	Çikolatalar ve Çikolatalı Mamüller	15%
Kırılmış Mercimek	60%	Gofret	14%
İrmik	46%	Nişasta Buğday	13%
Şönil İpliği	45%	Battaniye	12%
Bulgur	40%	Un Buğday	11%
Değirmen Makineleri İmalatı	40%	Yem	10%
Plastifiyanlar, Plastikleştiriciler	36%	Örme Eşyalar-Giyim	10%
Karde-Open End ve Penye Pamuk İpliği	35%	Yağ (Ham-Rafine Pamuk Zeytinyağı Ayçiçekyağı)	10%
İnce Strayhgarn İplikler (Trikotaj İpliği Dahil, Tops)	30%	Fantezi İplik	28%
Yürüyen Merdiven	30%	Kilim (Makine Dokusu)	26%
Boya (Dispers, Bazık, Krom Asit Boya)	30%	Kadın Çorapları	10%
Makarna	28%	Sabun	9%

Kaynak: GTO, 2006

## 4.1. Gaziantep'te Sektörel Gelişmeler

### 4.1.1. Makine – Metal Sektörü

Gaziantep'te metal ve makine sanayii ildeki ana sanayi dalları olan gıda, tekstil ve plastik sanayiine dayalı olarak gelişmiştir. Gaziantep ili'nde Tekstil Ürünleri İmalatı, Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı ile Plastik ve Kauçuk Ürünleri imalatı sektörleri öne çıkan sektörlerdir (DPT, 2006). Bu sektörler Rostow'un ifadelerindeki öncü sektörler iken, Makina ve halı sektörleri, tamamlayıcı bir sektör niteliğindedir.

Gaziantep makine- metal sektöründeki gelişimin kısıtlı kalmasının temel sebeplerinden biri bu sektör ile elektronik sektörü arasındaki bağlantının yeterli düzeyde olmaması ve bunun sonucunda, Gaziantep'te üretilen makinelerin yalnızca mekanik aksamların yapılabilen olması ve bunların fabrika otomasyonunun sağlanması açısından elektronik aksamlar ile birleştirilememesidir. Diğer bir sebep, makine tasarımında yeterli alt yapının bulunmamasıdır (GTO, 2006). Gaziantep, değirmen makineleri, tarım makineleri, tekstil makine ve yedek parçaları konularında, Türkiye'de önemli bir yere sahiptir.

### 4.1.2. Gaziantep Tekstil Sektörü

Tekstil sektörü, öncü sektör olarak Gaziantep imalat sanayii içerisinde yüzde 33'lük bir pay ile birinci sırada yer almaktadır. Türkiye imalat sanayi genelinde 7. sırada bulunan Gaziantep tekstil sektörü, yüzde 3'lük bir paya sahiptir. Tekstil sanayii il içerisinde yarattığı istihdam açısından, yüzde 39 pay ile birinci sırada en yüksek istihdam oluşturarak, Gaziantep'in göç alan bir merkez konumuna gelmesini sağlamıştır. Sektör, Türkiye imalat sanayii genelinde, yüzde 3'lük bir pay ile 5. sırayı almaktadır. Katma değer açısından il içerisinde, yüzde 32'lik pay ile birinci sırada bulunmaktadır. Gaziantep, Türkiye imalat sanayii genelinde ise, yüzde 2'lik payı ile katma değer açısından 11. sırada bulunmaktadır. Genellikle tekstil hammadde ve yarı mamül üretimi şeklinde yoğunlaşan yapısı ile tekstil sanayii potansiyelinin dokuma, giyim eşyası ve konfeksiyon üretimi açısından parlak bir geleceği bulunduğu belirtilmektedir.

Gaziantep tekstil sektörü, makine halısı ve iplik konularında ihtisaslaşmış olup elde ettiği rekabet avantajı ile Türkiye genelinde pazara hâkim durumdadır. Bu sektör, ayrıca, son beş yılda gelişmekte olan teknik tekstil ürünleri ile triko örgü, çuval, battaniye, fantazi iplik konularında da Türkiye toplam imalat kapasitesinde önemli paylara sahiptir. Tekstil sektörü, Gaziantep'te en fazla döviz girdisi sağlayan sektördür. Tekstil ve Hammaddeleri ihracatı, Gaziantep ihracatının 2003 yılında, yüzde 63,9'unu, 2004 yılında, yüzde 61,8'ini ve 2005 yılı Ocak-Mayıs dönemi itibarı ile, yüzde 55,2'sini teşkil etmektedir. Son yıllarda düzenli artış gösteren ihracat, 2004 yılında bir önceki yıla göre, yüzde 49 artarak 859.673.000 ABD dolarına yükselmiştir. Gaziantep tekstil sektörü içerisindeki ürünler arasında en çok ihracat payına sahip olan ürünlerin başında, yüzde 35,7 ile makine halısı gelmekte olup, bu ürünün Gaziantep'in genel ihracatı içerisindeki payı ise, yüzde 19,7'dir. Makine halısını yüzde 13,2'lik bir sektörel ihracat payı ile pamuklu mensucat ve ardından da, yüzde 9,9'luk bir pay ile akrilik iplik takip etmektedir (GTO, 2006).

Tablo 3. Gaziantep Tekstil Sektörü

	2003 ('000)		2004 ('000)			2005 ('000) (Oca-May)	
	DEĞ	PAY	DEĞ	PAY	(%)	DEĞ	PAY
	\$	%(%)	\$	%(%)	(\$)	\$	%(%)
<b>TEKSTİL VE HAMMADDE</b>	<b>577.219</b>	<b>63,9</b>	<b>859.673</b>	<b>61,8</b>	<b>49</b>	<b>383.020</b>	<b>55,2</b>
<b>İplikler</b>	<b>183.954</b>	<b>20,4</b>	<b>292.464</b>	<b>21,0</b>	<b>59</b>	<b>108.173</b>	<b>15,6</b>
-Pamuk İpliği	45.276	5,0	75.668	5,4	67	27.051	3,9
-Akrilik İplik	60.832	6,7	97.170	7,0	60	38.018	5,5
-Polipropilen İplikler	30.945	3,4	61.507	4,4	99	29.560	4,3
-Diğer Sentetik İplik	46.901	5,2	58.119	4,2	24	13.544	2,0
<b>Ev Tekstili</b>	<b>36.260</b>	<b>4,0</b>	<b>55.315</b>	<b>4,0</b>	<b>53</b>	<b>29.780</b>	<b>4,3</b>
-Mutfak Bezleri-Havlular	16.455	1,8	19.823	1,4	20	11.990	1,7
-Yatak Çarşafı	19.805	2,2	35.492	2,5	79	17.790	2,6

<b>Dokumalar</b>	<b>341.283</b>	<b>37,8</b>	<b>485.173</b>	<b>34,9</b>	<b>42</b>	<b>235.739</b>	<b>34,0</b>
-Makina Halısı	211.362	23,4	288.754	20,7	37	136.612	19,7
-Pamuklu Mensucat	40.944	4,5	85.127	6,1	108	50.453	7,3
-Sentetik Mensucat	28.863	3,2	45.043	3,2	56	15.017	2,2
-Örme Mensucat	45.989	5,1	55.384	4,0	20	28.303	4,1
-Plastik Çuvallar	14.125	1,6	10.865	0,8	-23	5.354	0,8
<b>Konfeksiyon Ürünleri</b>	<b>0</b>	<b>0,0</b>	<b>0</b>	<b>0,0</b>	<b>0</b>	<b>6.631</b>	<b>1,0</b>
<b>Diğer San.Mam.Teks.Ürn.</b>	<b>15.455</b>	<b>1,7</b>	<b>26.484</b>	<b>1,9</b>	<b>71</b>	<b>2.672</b>	<b>0,4</b>
<b>Diğer Ham.Tekstil Ürünleri</b>	<b>267</b>	<b>0,0</b>	<b>237</b>	<b>0,0</b>	<b>-11</b>	<b>25</b>	<b>0,1</b>

**Kaynak:** GTO, 2006

#### 4.1.3. Gaziantep Gıda Sanayi

Gaziantep imalat sanayi içerisinde ilk sırada yer alan Gıda Sanayi işyeri sayısı açısından Türkiye içerisindeki, yüzde 4'lük bir payla üçüncü sırada bulunmaktadır. Sektör yarattığı istihdam açısından Türkiye içerisinde 9. sırada bulunurken, yüzde 2'lik bir paya sahiptir. Gıda sanayiinin yarattığı katma değer açısından Türkiye toplam kapasite ve üretimi açısından ilk sırada yer alan Gaziantep, gıda sanayii içerisinde makarna üretimi Türkiye ihtiyacının yüzde 28'ini, kırılmış mercimek üretiminin yüzde 60'ını, bulgur üretiminin yüzde 40'ını, irmik üretiminin yüzde 46'sını, çikolata ve çikolatalı mamül üretiminin, yüzde 15'ini, gofret üretiminin yüzde 14'ünü, buğday nişastası üretiminin yüzde 13'ü, buğday unu üretiminin yüzde 11'ini karşılamaktadır. Gıda sanayi işyerleri, il içerisinde toplam işyerleri sayısının yüzde 17 oranında bir pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Gıda sanayi Gaziantep'te yarattığı istihdam açısından yüzde 23 pay ile Tekstil sektörünün ardından ikinci durumdadır. Yarattığı Katma Değer açısından ise, yüzde 32'lik pay ile birinci sırada bulunmaktadır (GTO, 2006).

#### 4.1.4. Kimya-Plastik Sektörü

Gaziantep imalat sanayi içerisinde yüzde 8'lik pay ile 5. sırada yer alan Kimya-Plastik sektörünün işyeri, istihdam ve katma değer bakımından değerlendirmesi yapıldığında, gerek il bazında gerekse Gaziantep'in Türkiye imalat sanayii içindeki yeri bakımından önemli bir potansiyel arz ettiği görülmektedir. İşyeri sayısı açısından Türkiye imalat sanayi genelinde, yüzde 5'lik pay ile 4. sırada bulunan Kimya Plastik Sanayii, istihdam açısından yüzde 10 pay ile Gaziantep içinde istihdam potansiyeli en yoğun 4. sektör konumundadır. Aynı konuda, yüzde 2 sektör payı ile Türkiye genelinde 9. sıraya yerleşmiştir. Sektörün yarattığı katma değer ile Gaziantep'te 4. sırada yüzde 9'luk payı bulunmaktadır. Yaratılan Katma değer açısından Türkiye imalat sanayii genelinde ise, yüzde 0,5'lik sektör payı ile 14. sırada yer almaktadır (GTO, 2006).

**Tablo 4. İşlenmemiş Plastik Mamulleri Arz Talep Dengesi**

<b>1.000 TON</b>	<b>2000</b>	<b>2001</b>	<b>2002</b>	<b>2003</b>	<b>2004</b>
<b>Üretim</b>	1.933	1.635	1.987	2.797	2.989
<b>İthalat</b>	167	162	173	256	237
<b>İhracat</b>	195	241	285	395	417
<b>İç Pazar Tüketimi</b>	1.905	1.556	1.875	2.658	2.809

**Kaynak:** GTO, 2006

Tablo 4'de görüldüğü gibi; 2004 yılında 2.989.000 ton plastik işlenmiş ve 237.000 ton da ithal edilmiştir. Piyasaya arz edilen 3.226.000 ton işlenmiş plastiğin 417.000 tonu ihraç edilmiş ve kalan 2.809.000 tonu da iç pazarda satılmıştır. 2004 yılında işlenmiş plastik tüketimi 2003 yılına kıyasla %6 artış gösterirken, son 5 yılda tüketim artış hızı ortalama %9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kalkınma çabaları, plastik ürünlerin tüketildiği çeşitli sektörlerdeki mevcut ve beklenen gelişmeler, hızlı nüfus artışı vb. hususlar da göz önüne alındığında, bu sektörün büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

#### 4.1.5. Lojistik ve Ulaştırma

Gaziantep ilinde kayıtlı toplam 60 lojistik firması ve 50 nakliye firması bulunmaktadır. Gaziantep sınırları içerisinde lojistik firmalarına bağlı 2 antrepo ve firmaların kendilerine özel 4 adet fiktif antrepo bulunmaktadır. Gaziantep'te yerleşik lojistik ve nakliye firmalarının filoları toplamı ise 12.356

kamyon ve TIR'dan oluşmaktadır. Gaziantep'ten Mersin limanına kadar otoyol bağlantısı bulunmakta ve bu otoyolun ileride Irak sınırına kadar ulaşması planlanmaktadır. Aynı zamanda Gaziantep'te Havalimanı bulunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Avrupa sınırından Bağdat'a kadar uzanan Bağdat demiryolu da Gaziantep üzerinden geçmektedir.

#### **4.1.6. Sınır Ticareti**

22.10.1985 tarih ve 18906 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2 No'lu Tebliğ ile Gaziantep İli'nin Karkamış ve Öncüpınar sınır kapılarından sınır ticareti yapılmasına izin verilmiştir. İdari yapı değişikliği sonucu Kilis'in il olmasından sonra Gaziantep'in sınır ticareti yapılan tek kapısı Karkamış Sınır Kapısı olmuştur. 10.03.2000 tarih ve 2000/364 sayılı "Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı" hükümlerine istinaden, Karkamış Sınır Kapısı'ndan Suriye ile yapılacak olan sınır ticareti, Gaziantep Valiliği Sınır Ticareti Yönergesi'ne göre yapılacaktır (Yıldırım, 2004:83). Türkiye ve Suriye arasındaki sınır ticaretinin gelişmesi amacıyla başlatılan çalışmalar neticesinde, 2003 yılında Gaziantep'te Suriye ile sınır ticaretinin kolaylaştırılması amacı ile bir Sınır Ticaret Merkezi kurulmasına karar verilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde, Oğuzeli-Akçakoyunlu köyü mevkiinde her türlü ulaşım, denetim ve kontrol açısından kolaylığa sahip olan bölge tespit edilmiştir. Burada, iki adet antrepo, tır parkı, ürün sergi merkezi, alış-veriş merkezi, gümrük idare merkezi, sosyal tesisler iletişim ve diğer ünitelerden oluşan bir kompleks oluşturulması kararına varılmıştır. Suriye ile mevcut sınır kapılarında kurulması hedeflenen Sınır Ticaret Merkezleri, iki ülke sınır ticaretini iyi bir noktaya getirebilecektir. Sahip olduğu sanayi ve ticaret kapasitesi ile de Gaziantep İli'nin sınır kapısı olan Karkamış'ın STM üssü veya model olması ve Gaziantep- Halep sınırında Akçakoyunlu Sınır Kapısı'nın açılması hem Gaziantep ekonomisine, hem bölge ekonomisine hem de Türkiye ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır (Yıldırım, 2004:89-90).

#### **4.1.7. Finans ve Sigortacılık**

Gaziantep'te sanayi ve ticaretin gelişmesi ile birlikte, finans ve sigortacılık sektörleri de paralel bir gelişme göstermiştir. Gaziantep'te yaklaşık 25 banka 62 şube ile hizmet vermektedir. Bu bankalar, kredi ve mevduat hizmetlerinin yanısıra, her türlü dış ticaret hizmetlerini de sunmaktadır. Gaziantep'te 257 sigorta acentesi faaliyet göstermekte olup, bu acenteler sanayi ve ticaret dallarında ihtiyaç duyulan tüm sigorta hizmetlerini bölge firmalarına sunmaktadır. Gaziantep'te toplam 24 mali müşavir, firmaların ihtiyaç duyduğu mali müşavirlik konularında hizmet vermektedir (GTO, 2006).

#### **4.1.8. Otomotiv Yan Sanayi**

Doğu ile Batı arasında bir geçiş noktası üzerinde bulunan Gaziantep'te ticaret ve sanayinin gelişimine paralel olarak gelişen sanayi dallarından biri olan otomotiv yan sanayi, Gaziantep'te geleceği olan sanayi dallarından biridir. Ortadoğu'ya açılan bir kapı olması dolayısıyla Gaziantep'ten geçen uluslararası taşıt araçlarının tamirat, bakım, onarım ve yenileme işlerinin tamamına yakını Gaziantep'te yapılabilmektedir. Türkiye'deki önemli otomotiv sanayii kuruluşlarına yedek parça üretimi seri şekilde Gaziantep'te yapılabilmektedir. Gaziantep'te imalatı yapılan bazı Oto- yan sanayii ürünleri şunlardır (GTO, 2006): Otomotiv sanayi için şase parçaları, İş makineleri için Oto Yedek Parça, Kampana ve Porya Otomobil lambası, Otomotiv motor valfleri, Debriyaj plakaları, Vibrasyon takozları.

#### **4.1.9. İnşaat Sanayi**

Yarattığı istihdam potansiyeli açısından çevre illerden gelen göç ve nüfus artışı hızı dolayısıyla Gaziantep'te konut ihtiyacına paralel olarak inşaat sanayii gelişmiş durumdadır. Irak ve Lübnan gibi yeniden inşa aşamasında olan Ortadoğu ülkelerine yakınlığı ile de bu ülkelerde inşaat ihalelerine girmek isteyen yerli ve yabancı yatırımcılara büyük potansiyel sağlamaktadır. İnşaat sektörü ile ilgili olarak Irak'tan ihale alan ya da ihalelere ortak olan makine-metal ve inşaat firmaları da mevcuttur. Gaziantep İnşaat sektörünün ildeki hizmet ve imalat kalemleri başlıca şunlardır (GTO, 2006): Müteahhitlik Hizmetleri, Mimarlık Hizmetleri, Çelik konstrüksiyon PVC kapı-pencere profili imalatı, Plastik sıhhi tesisat borusu imalatı, Bordür Taşı ve Büz (küçük boru), Çift cam İmalatı Gazbeton İmalatı, Hazır Beton, Hazır Mermer, Mermer İşleme, Muh. Cam ve Ayna İşlemeciliği, Prefabrik İnşaat Elemanları, Translı, Portland, Katkılı Çimento, Gazbeton Örgü Tutkalı Beton Çelik Hasır, Genleşmiş Perlit.

Gaziantep'te turizm, sağlık, deri ve işlenmiş deri mamülleri ile orman,ağağ ve kağıt ürünleri sektörlerinde faaliyetlerin il ekonomisine katkıları giderek artmaktadır.

## SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya önder olmuş bir şehir olan Gaziantep, ekonomik alanda da ortak akıl, birlik ve beraberlikle diğer illere örnek olan bir ildir. Geçmiş ile övünen, geleceği için çalışan girişimci insanların ticaret ve sanayide gerçekleştirdikleri atılım küçümsenemez.

5600 yıllık tarihi ile dünyanın yaşayan en eski şehri Gaziantep, tarih boyunca 11 medeniyete ev sahipliği yapan ve bunların izlerini taşıyan Gaziantep Cumhuriyet dönemi boyunca, Anadolu'daki sanayileşmenin öncülerinden olmuş bir kenttir. Sanayi ve ticaret açısından, içinde bulunduğu bölgenin önderi konumundadır.

Gaziantep 1930'lı yıllara kadar Geleneksel Toplum aşamasını yaşamış, 1930-1979 yılları arası Geçiş döneminde bulunmuş, 1980'li yıllarda Take-off'a geçmiş ve halen günümüzde bu aşamada yoluna devam etmektedir. 1516-1596 yıllarındaki ekonomik üstünlük, 1650-1919 yılları arasındaki Batı sömürüsü ile yavaşlamıştır. Halep gibi bir merkeze yakınlık ve Anadolu'nun en eski ulaşım sistemlerinden olan İpek Yolu'nun kent içerisinde geçmesi bu gelişime önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak bu dönemde dokumacılık olmak üzere tüm sektörlerde ev ve atölye tipi üretim tarzının hâkim olması sonucu, çok düşük ve daha çok kol gücüne bağlı bir üretim söz konusudur. 1920-33 yıllarını kapsayan bu dönemde Gaziantep sanayii önemli bir gelişme göstermemiştir. Kuşkusuz bu durumun temel nedeni Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış genç bir Cumhuriyetin, içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullardır. 1930'lu yıllarda ülkede uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı imkanlar, 1930-1937 yılları arasında dokuma sanayindeki önemli gelişmeler, 1942'de kurulan içki fabrikası, Fırat Nehri üzerine, 1956 yılında Birecik Köprüsü'nün yapılması ve ilin Doğu ve Güneydoğu'yla karayolu bağlantısının kurulması, 1968 yılında kalkınmada Öncelikli iller kapsamına Gaziantep'in alınması ve 1970'de Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'nin (KÜGEM) kurulması önemli adımlar olmuştur. Gaziantep sanayi sayımına göre, 1973 yılında 98 olan tesis sayısı, 1979 yılında 110'a yükselirken 1981 yılında 153 gibi yüksek değerlere ulaşmıştır. Gaziantep sanayii için bir sıçrama dönemi gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan sonra teşvik ve yatırımların artması, Organize sanayi bölgelerinin artması, tesis ve teşvik belgelerinin artışı ticaret ve sanayide önemli atılımlar oluşturmuştur. Nizip Caddesi ve çevresi ile Ünalı-Şehreküstü Bölgesi, 4 adet olan ve beşincisinin hazırlıklarının sürdüğü Organize Sanayi Bölgeleri, Örnek Sanayi ve Küçük Sanayi Sitesi ve Serbest Bölgesi ile önemli ticaret ve sanayi dokusuna sahip Gaziantep'te Organize Besi Bölgesi ve Teknopark ile gelişimini önemli ölçüde arttıracaktır.

Eğitim, kültür ve sosyal göstergelerdeki olumsuzlukların giderilmesi ile Üniversite-toplum ilişkisinin iyileştirilmesi, hükümetlerin uygun ve adaletli mevzuat uygulamaları, inovasyon, bilgi ve teknolojiye verilen önemin hızlı bir şekilde artırılması Gaziantep İli'ni olması gereken yere ulaştıracaktır. Rostow'un kalkınma aşamalarına göre halen take-off aşamasında bulunan Gaziantep, "Anadolu'nun parlayan yıldızı" ve "marka şehir" tanımlamalarına yakışan bir il olmak için olgunlaşma yolunda önemli adımlar atacaktır.

## KAYNAKÇA

Acar, Yalçın (2002), *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, VIPAŞ, Gen. 4.b. Bursa.

Han, Ergül ve Kaya, A. Ayşen (2006), *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Nobel Yayınları. Göz. Geç. 5.B.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2006), *İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri*.

- Gaziantep Ticaret Odası (GTO) (2007), *2007 Rakamlarla Gaziantep*. GTO Yayın No.2007/2.
- Gaziantep Ticaret Odası (GTO) (2006), *Gaziantep İtalya İşbirliği Fırsatları ve Proje Önerileri*.
- Gaziantep Valiliği (2003), *Gaziantep İl Yıllığı 2002*.
- Gaziantep Valiliği (2006), "Gaziantep'te Ekonomi, Sanayi ve Ticaret", *Gaziantep*, Gaziantep Valiliği Yayın No.2.
- Hiç, Mükerrerem (1994), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. Göz. Geçirilmiş Yeni Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- İlkin Akın (1998), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 34 5.B., İstanbul.
- İşgüden, Tamer (1995), "Gelişme Kuramları" *Gelişme İktisadi Kuramı Eleştiri- Yorum*, (Ed. İşgüden, T., Ercan F., Türkay, M.), Beta Yayınları, İstanbul, ss. 147-152
- Kazgan, Gülten (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 6.B., Remzi Kitabevi, Bursa.
- Kılıç, Orhan (1999), "Gaziantep'te yapılan bazı idari ve iktisadi düzenlemeler (1920-1930)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları No.6, Gaziantep, ss.19-30.
- KOSGEB (2006), *Gaziantep Sanayi Kataloğu 2005*.
- Manisalı, Erol (1978), *Gelişme Ekonomisi*. İ.Ü. İktisat Fak. Yayın No:417, İstanbul.
- Ölçal, Mesut (2004), *Mesleki Örgütlerin Tarihsel Gelişimi Ve Gaziantep Ticaret Odası*, Gaziantep Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Seminer Çalışması.
- Pekdoğan, Celal(1999), *Gaziantep Ticaret Odası'nın 100 Yılı 1898-1998*.GTO Kültür Yayınları 99/3.Gaziantep.
- Skousen, Mark (2003), *Modern İktisadın İnşası*, (Çev. Acar, M, Erdem E, Toprak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Rostow, W.Walt (1966), *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Komünist Olmayan Bir Manifesto*.
- Tüylüoğlu, Şevket, Çeştepe, Hamza (2004), "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi" *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, (Ed. Taban, S. Ve Kar, M.) Ekin Kitabevi, Bursa. ss.27-69
- Yıldırım, Metin (2004),"Sınır Ticareti ve Sınır Ticareti Merkezleri: Gaziantep Örneği", *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, IV (1):77-91.